

چکیده

با توجه به چند حکایتی که از کشف‌المحجوب در کتاب پیش‌دانشگاهی آمده است، به معرفی این کتاب و نقش و ارزش آن به عنوان مهم‌ترین و کهن‌ترین اثر نثر عرفانی به زبان فارسی در قرن پنجم و سیر تصوف تا آن زمان پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها:

کشف‌المحجوب، هجویری، تصوف، صوفی، کهن‌ترین نثر عرفانی.

نام کتاب

مؤلف در مقدمه‌ی کتاب می‌گوید: «... کتاب را کشف‌المحجوب نام کردم تا ناطق باشد بر آن که اندر کتاب است و چون این کتاب در بیان راه حق باشد و شرح کلمات تحقیق و کشف حجب بشریت، جز این نام او را سزاوار نباشد.» (همان: ص ۶).

سبب تألیف کتاب

ابوسعید هجویری، یکی از دوستان مؤلف، از وی خواسته است تا به پرسش‌هایش در مورد «تحقیق طریقت تصوف و کیفیت مقامات ایشان و رموز و اشارات و کیفیت اظهار آن بر دل‌ها و...» پاسخ دهد و او در پاسخ به این پرسش‌ها به تألیف کتاب همت گماشته است (همان: ص ۱۰).

مقدمه

در طول تاریخ، کتاب‌های زیادی در مورد عرفان و تصوف نگاشته شده که هر کدام در خور اهمیت است اما **کشف‌المحجوب** از نخستین آثاری است که در تصوف اسلامی به زبان فارسی پدید آمده و تنها **شرح تعرف** از **مستملی بخاری** بر آن مقدم است. گرچه زمینه‌ی سخن در هر دو مشترک است اما هیچ نوع پیوند آشکاری میان آن‌ها نیست. مؤلفان صوفیه مانند عطار، خواجه پارسا و جامی در آثار خود از کشف‌المحجوب مطالب فراوانی نقل کرده‌اند که نشان‌دهنده‌ی ارزش بالای آن است.

زهرا شاعی

کارشناس ارشد
زبان و ادب فارسی

هدف از تألیف کتاب

مؤلف در ادامه بیان می‌کند: «این کتاب را بر آن ساختم که صقال دل‌ها باشد، برای کسانی که در حجاب غین^۳ گرفتار باشند و مایه‌ی نور حق در دلشان موجود باشد تا به برکت این کتاب، آن حجاب برخیزد و به حقیقت معنی راه یابند.» (همان: ص ۸)

موضوع کتاب

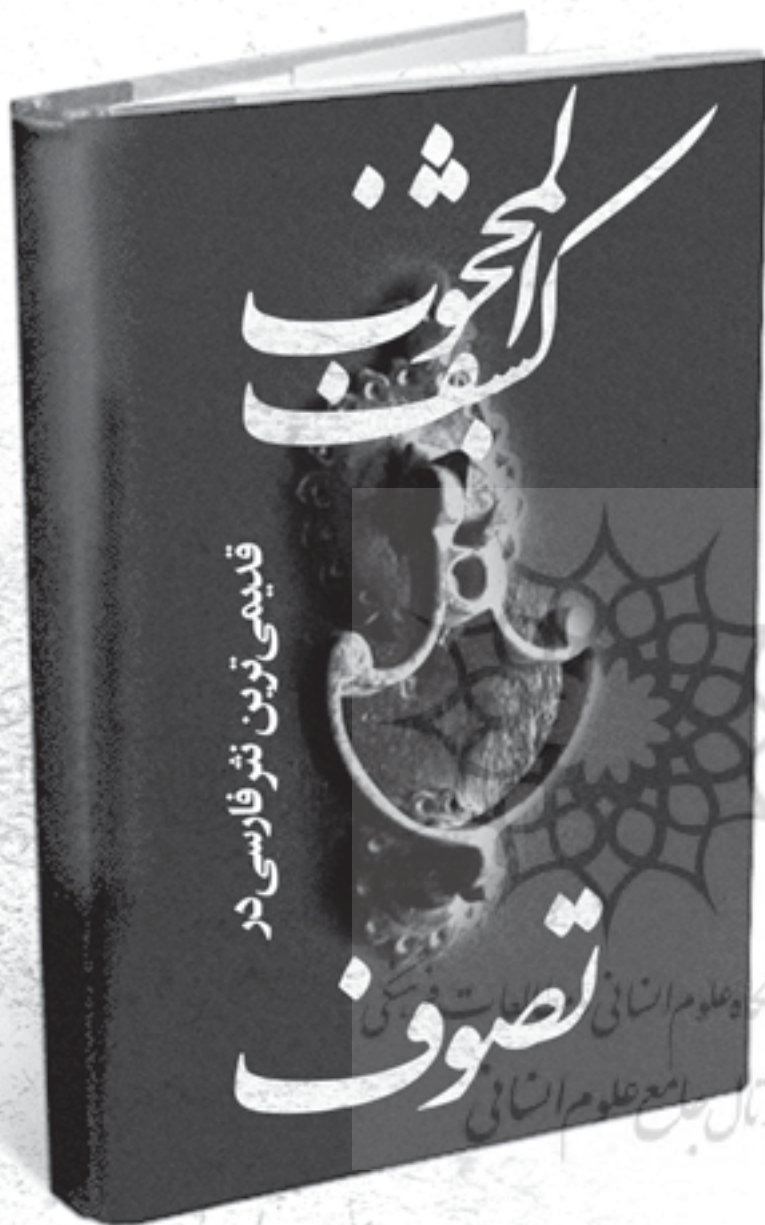
کتاب از طریقت، اصول تصوف و بیان کیفیت عشق به پروردگار سخن گفته و به شرح بسیاری از اصول تصوف و آداب صوفیان، خرقه و خرقه‌پوشی، ملامت و ملامتیان، کشف حقایق بعضی از احکام و آداب دینی و آیین‌های صوفیان پرداخته است. در معرفی بعضی از بزرگان اهل معرفت، به خصوص معاصران مؤلف، تازه‌هایی در آن هست که برای جوینده‌ی عرفان و تصوف اسلامی از منابع دست اول به شمار می‌آید (هجویری (مقدمه)، ۱۳۸۶: ۱).

ارزش کتاب

پیش از هجویری، عالمان صوفیه کتاب‌های بسیاری نوشته بودند. بعضی از این کتاب‌ها که امروزه موجودند و از منابع اولیه‌ی تصوف به شمار می‌روند، به زبان عربی نگاشته شده‌اند؛ مانند اللمع^۴، رساله‌ی قشیریه^۵، طبقات الصوفیه^۶، التعرف^۷ که این کتاب از آن‌ها بهره برده است.

نام نویسنده

کشف‌المحجوب اثر **جلابی هجویری** است که برخی مآخذ، نام کامل او را ابوالحسن علی بن عثمان بن ابی‌علی الجلابی الهجویری الغزنوی نوشته‌اند و بعضی به اختصار به ذکر «جلابی» یا «غزنوی» کفایت کرده‌اند و دسته‌ای دیگر وی را «پیر هجویر» یا «سید هجویر» خوانده‌اند. تاریخ ولادتش مشخص نیست ولی از منابع موجود برمی‌آید که وی معاصر ابوسعید بوده و احتمالاً در اواخر قرن چهارم ه. ق. در شهر غزنه چشم به جهان گشوده است و تاریخ وفاتش را (۴۶۵ ه. ق.) می‌دانند. او در شریعت از مذهب امام ابوحنیفه، و در طریقت از مسلک جنید پیروی می‌کرده و صحوا^۱ را بر سکر^۲ ترجیح می‌داده است (هجویری (مقدمه)، ۱۳۷۶: ۴۵).



کشف المحجوب کتابی انتقادی و تحلیلی است که موضوعات عرفانی را بررسی و نقد می‌کند و پس از آوردن اقوال مشایخ، در آخر، نظر خود را با آوردن این عبارت «من که علی بن عثمان الجلابی ام...» بیان می‌دارد

کشف المحجوب پس از «شرح تعرف» نخستین کتابی بود که به زبان فارسی در تصوف نگاشته می‌شد. اهمیت کار هجویری در این است که این کتاب با عرضه اصطلاحات تازه‌ای از تصوف خراسان و تاریخ صوفیه و برخوردار از رنگ و چاشنی دیگری از ذوق و فکر مؤلف، باب تازه‌ای را به روی خواننده می‌گشاید. هر چند در ذکر احوال مشایخ، به منابع قبل از خود چشم داشته است (هجویری (مقدمه)، ۱۳۷۶: ۲۵).

سبک کتاب

این کتاب از حیث سبک، بالاتر و اصیل تر و به دوره‌ی اول نزدیک تر است تا سایر کتب صوفیه، و می‌توان آن را یکی از کتب طراز اول شمرد. هر چند کتاب در قرن پنجم تألیف شده و بیش از کتب قدیم دست‌خوش زبان تازی و لغت‌های آن زمان است اما باز نمونه‌ی سبک قدیم را از دست نداده است و روی هم رفته سبک کهنه‌ای دارد. افعال و لغات کهنه و غریب و استعمالات دوره‌ی اول به‌تمامی در این کتاب دیده می‌شود و از این گذشته، اصطلاحات خاصی دارد که بیش تر آن‌ها بعد از این کتاب در کتب تصوف به کار رفته‌اند (بهار، ۱۳۷۰، ج ۲: ص ۱۸۷).

در کتاب پس از مقدمه‌ای در شرح هر یک از عناصر بحث به زبان اهل شریعت آن را بر وفق ذوق و مشرب اهل سیر و سلوک تأویل می‌کند و همه و همه با نتیجه‌ی تأملات هجویری درمی‌آمیزد و از ذوق و احوال او رنگ می‌گیرد (هجویری (مقدمه)، ۱۳۷۶: ۳۸).

گوناگونی نثر کتاب

نثر کتاب آشکارا گونه‌های متفاوتی دارد؛

۱. در بخش‌هایی که برای ایضاح موضوع، حکایات بزرگان یا خاطره‌ای از مؤلف گزارش می‌شود و قسمت عمده‌ی کتاب را شامل است، نثر کتاب از برترین نمونه‌های نثر قرن چهارم و پنجم است که در زبان اهل ادب به نثر مرسل شهرت یافته است.

۲. در معرفی هر یک از مشایخ، مطلب با عبارت‌های مسجع و اغلب متناسب با مقام وی آغاز می‌شود و هم‌چنین هر جا بنای سخن در دریافت ذوقی مؤلف و تأویل و توضیح قولی است، عبارت‌های موزون و مسجع می‌آید.